

Tid För Tidan - ett bevarandeprojekt av Tidanöringen

Text: Björn Blomqvist och Sten-Gunnar Steénson

Medlemmarna i Mariestads Sportfiskeklubb har sedan många år hyst ett intresse för den vilda insjööringens fortlevnad i ån Tidans nedre del. Öringar kunde ibland ses när de försökte hoppa över dammen vid Mariestads stadskvarn, dock aktualiserades frågan i mitten av 1980-talet då klubbmedlemmar fann infrusna öringungar mellan två dammar där vattnet hade stryps och blivit bottenfruset.

Fiskerikonsulenten för dåvarande Skaraborgs län (numera en del av Västra Götalands län) kontaktades för att uppmärksamma honom på hur illa läget var för den vilda Tidanöringen. Det blev inget större gensvar från fiskerikonsulenten eftersom man från myndighetshåll ansåg att det inte fanns någon "vandringsöring" kvar i Tidan och dessutom fanns inget i vattendomarna som föreskrev att vatten måste släppas förbi de befintliga kraftverksdammarna till den gamla åfåran där de små öringungarna hittats infrusna.

Tidanöringhane

Från ord till handling. Två vilda öringar, en hane och en hona, fångades in och visades därefter upp för fiskerikonsulenten som bevis på att det visst fanns vild insjööring kvar i Tidans nedre del. Detta noterades av honom, dock utan någon större entusiasm över fynden. Enligt myndigheterna fanns på den tiden endast vandringsöring i Gullspångsälven och Klarälven. I Tidans sex kilometer nedre del finns fyra kraftverksdammar som i sin tur borde ha fått stopp på öringens höstliga lekvandringar.

Detta låg till grund för den skepsis som fiskerikonsulenten hyste i frågan. Lyckas fisken inte nå sina lekplatser för att fortplanta sig så dör den till slut ut. Mariestads kommuns näringslivssekreterare fattade dock intresse för projektet och med kommunens hjälp genomfördes en fiskerättsutredning. Bildandet av Tidans nedre fiskevårdsområdesförening tog fart. I slutet av mars månad år 1992 offentliggjordes via dagspress att det hade bildats ett fiskevårdsområde från Tidans åmynning upp till vägbron vid E20.

Området blev inte så stort som planerats eftersom ett antal markägare längre uppströms motsatte sig bildandet av Tidans nedre fiskevårdsområdesförening. Dock hamnade de två kraftstationerna som ligger närmast Vätern inom området.

Laxtrappan vid Mariefors

"Tid för Tidan" som arbetsnamnet blev drogs igång. Arbetsvilliga och tillika förväntansfulla medlemmar i Mariestads Sportfiskeklubb stod redo för att gripa sig an att rädda Tidanöringen från utrotning. Lekområdena rensades, lekgrus lades ut, strömkoncentratorer iordningställdes och två laxtrappor byggdes. Snudd en miljon kronor kostade kalaset. Inledningsvis var det fyra personer som via beredskapsarbeten jobbade projektet på heltid, men det mesta arbetet har sedan starten skett helt ideellt.

Tilläggs kan att pappersbruket Metsä-Tissue inom vars område några av de bästa lekområdena ligger stöttade Mariestads Sportfiskeklubbs idoga arbete helhjärtat, Metsä-Tissue bekostade även en stor del av det biotparbete som utfördes inom bolagets område.

I mitten av 90-talet uppfördes även en fiskodling och en ny klubbstuga alldeles invid ån. En odling där vilda öringar från ån kramas på rom och mjölke. En första utsättning av yngel som hade kläckts fram i odlingen gjordes våren 1994.

Den första större utsättningen av cirka 40000 yngel i åns strömmar gjordes lördagen den 13 maj 1995. Jan Anoschkin, en av Mariestads Sportfiskeklubb's allra främsta eldsjälar ledde utsättningarna av ynglen. Till sin hjälp hade han ett tiotal entusiastiska klubbkompisar. I vattenfyllda kylboxar transporterades de 15 millimeter små spralliga ynglen ut mot friheten. Med varliga händer och finmaskiga akvariehåvar pytsades småfiskar ut i Tidan.

Öringyngel

De två första åren lever öringen i ån främst av insekter för att bli cirka 20 centimeter lång. Sedan flyttar de ut i Vänern och växer sig 50-70 centimeter stora av betesfisk. Detta brukar ta ytterligare tre år. Därefter är det så dags att en senhöstdag som köns mogen öring återvända till Tidans strömmar för att leka över en av människohand iordningställd grusbotten. En och annan öring fångas dock för att kramas på rom och mjölke. Måhända kan några av öringarna som återvände hösten 2000 härstamma från den odlade yngelkullen som sattes ut våren 1995. För det tar i snitt fem år innan en insjööring blir köns mogen och återvänder till vattendraget där den föddes.

Sedan 1993 då det så kallade avelsfisket startade fram till hösten 2004 när det avslutades har cirka 260 öringhonor och endast cirka 30 hanar fångats. Varför det finns få hanar är inte utrett, i början av 2000-talet diskuterades en eventuell påverkan av miljögifter men ingen särskild utredning gjordes. Normalstorleken på öringarna ligger runt 60 cm. Tyngsta hona som vägts in är en på 4,7 kg och största hane 4,2 kg. Enligt beräkningar från senhösten 2007 simmade cirka 100 – 150 öringar upp i Tidan från Vänern för att leka. Antalet lekvandrande öringar har ökat de senaste åren.

Elfiske vid Karlsfors

Hösten 1995 skickades 50 stycken små öringar samt några vuxna exemplar till Laxforskningsinstitutet för att genomgå en genetisk analys. Våren 1996 var resultatet från genundersökningen klar och svaret var att Tidanöringen är en unik stam som är genetiskt skild från Gullspångsöringen. Att vetenskapligt ha bevisat att Tidanöringen är unik gjorde att det hände saker. Exempelvis lät Fiskeriverket genast få till ett skyddsområde i Mariestadssjön, Vänern. I samma veva tillkom en ny vattenlag som bland annat innebar att det gick att tvinga en kraftverksägare att släppa 5 procent av produktionsvärdet förbi kraftverket.

Med stöd av den nya vattenlagen hade Vattendomstolen ett möte i mars 1996. Beslutet blev att 1 m³/sek skulle släppas förbi de båda nedre dammarna. Detta var ett mycket viktigt beslut för öringens fortlevnad. Nu kunde öringen leka och växa upp på de restaurerade nedre delarna i ån. Tilläggas kan att detta var första vattendomen enligt den nya vattenlagen.

Att exakt veta var all öring leker är inte helt lätt, sedan 1997 elfiskas därför tre provsträckor i jakten på vilda yngel. De hittills gjorda elfiskeundersökningarna visar att det är mycket ont om öringungar i de nedre delarna. En av orsakerna till att Tidans nedre del troligen inte kan få ett tätt bestånd av öring är att där finns enormt mycket vitfisk. En annan begränsande faktor i Tidån är temperaturen vilket tydligt syns i elfiskeresultaten. Vattentemperaturen sommartid, framför allt under försommaren, minskar syretillgången i vattnet och därmed allmänkonditionen hos fisken. Färre överlever och tillväxten blir mindre. En kall sommar gynnar alltså öringarna.

För att säkerställa överlevnaden gällde det att få öringarna långt upp i systemet där det fanns färre fiskar och perfekta lekområden, men för att kunna göra det krävdes nya vattendomar och samarbetsvilliga kraftverksägare och det dröjde 10 år innan detta fanns.

Arbetet med att restaurera ytterligare delar uppe vid Ullervad kom igång 2004 genom att kommunerna i Mariestad, Skövde och Töreboda tillsammans med Tidans vattenförbund och Mariestads Sportfiskeklubb ansökte om statsbidrag inom LONA-programmet. Projektet fick namnet "Sjövandrande Tidånöring". Det område man började först med var vid Trilleholm, en perfekt strömsträcka för öringarna och som funnits med i tankarna sedan arbetet började i de nedre delarna. Tyvärr hade det inte gått att komma överens med kraftverksägarna tidigare men efter ägarbyten och en ny vattendom 2001 på 1 m³/sek kunde dammen rivas ut 2005 och vattennivån sänkas 95 cm. Genom att lägga ut en stenbarriär nedströms bron kunde vattnet höjas för att fördelas åt båda sidor och göra det möjligt att återskapa två sidokanaler för öringlek och 110 m³ lekgrus lades ut. Totalt återskapades ungefär 3000 m² lekområde. Redan första hösten noterades att öringarna hittat de nya lekbäddarna och därmed ansågs att avelsfisket kunde läggas ner och att öringarna kunde klara sin fortlevnad utan mänsklig hjälp. Elfiskeresultaten visade också att det blev mycket lyckat. Vattendomen angav också att en laxtrappa skulle byggas strax ovanför bron för att öringarna skulle ta sig vidare men eftersom det fanns en naturlig väg blev det ingen betongtrappa.

Dammen vid Trilleholm

Före

Efter

Nästa vandringshinder att passera för öringarna var vid Ullervads kraftstation och där krävdes ytterligare en vattendom där en minimivattenföring på 0.93 m³/sek föreskrevs. En fiskväg förbi dammen skulle även byggas. Detta var inget problem då Fortum som äger denna kraftstation var mycket tillmötesgående och välvilligt inställda till vårt öringprojekt. Vid Ullervads kraftstation har öringarna de år då mycket vattnet runnit över skibordet kunnat ta sig förbi och upp till de bäckar som rinner ut i Lerdalalången. Det var meningen att utföra arbetet i Ullervad 2008 då vattendomen var klar men när vi skulle börja vräkte regnet ner och vattenmängden i Tidån förhindrade arbetet hela hösten så det blev till att skjuta upp det till nästa år.

Lekgrus

För att kunna utnyttja det fiskevårdsbidrag vi erhållit blev vi tvingade att lite börja i fel ände uppe i bäckarna som rinner ut i Lerdalälången. Öringarna tar sig upp dit via Kräftån och väl där finns helt perfekta lek- och uppväxtområden utan konkurrens från andra fiskarter vilket ger en mycket bra miljö för öringynglen.

Efter samarbete med markägarna och Långens Fiskevårdsområdesförening kunde lekgrus läggas ut i Nolängsås samt i Stålkvarnebäcken mellan Karlsfors och utloppet i Lången, sammanlagt återskapades 625 m² lekområden.

Så äntligen kunde vi i augusti 2009 börja med våra arbeten vid Ullervads kraftstation. Vi hade tur med vädret och det var inga problem att utföra arbetet.

Laxväg vid Ullervad

Ett hål togs upp i luckan vid dammen och där rinner nu 600 liter/sek i laxtrappan som finns i skibordsdammen rinner 300 liter/sekund. Det kommer att gjutas några klackar i berget för att öringarna lättare ska kunna ta sig upp.

Vattnet kommer att styras om i huvudsak till den norra åfåran där lekgrus kommer att läggas ut detta kommer att innebära ungefär 1600 m² nya lekområden. Det var med stor tillfredsställelse vi kunde öppna luckan i laxtrappan och konstatera att efter 20 års arbete hade äntligen öringarna fri väg upp till de lek- och uppväxtområden som var optimala. Det har varit många turer runt vårt arbete med Tidånöringen men en sak

har vi lärt oss, ändringar av vattendomar är en lång process och det gäller att inte ge upp.

En svag och vild öringstam tål inte att fiskas på. Inte ens med spö. Något sportfiske efter unik Tidånöring är därför inte att räkna med, åtminstone inte inom överskådlig tid. För oss som arbetat med detta i så många år är det viktigaste att vi lyckats rädda den öringstam som simmat upp i Tidån sedan istiden och att öringarna finns kvar till kommande generationer. Det går faktiskt att njuta av fisk utan att behöva fånga den och varje höst samlas nyfikna människor, främst från Mariestad utmed ån för att om möjligt få se ett naturens skådespel i form av hoppande och lekande öringar. Positiva tongångar hörs titt som tätt och detta sker inte bara bland fiskvårdare, sportfiskare utan även bland "vanligt" folk och myndigheter. Mariestads Kommun har "håvat" in mycket goodwill för sin satsning på projekt. Det lönar sig att satsa på en levande natur där vild fisk ingår. Det händer ofta att hela grupper av människor besöker klubblokalen, odlingen och ån för att få saklig information av vad som pågår. Besök har kommit från Lillehammer i Norge

Det också så att av de tre Väneröringstammar som nu finns kvar från Gullspångsälven, Klarälven och Tidån är öringarna från Tidån den mest genetiskt ursprungliga eftersom de inte odlats till vuxen fisk och blandats i fiskodlingar. Tidånöringen är också genetiskt anpassad att klara sin lek och uppväxt i den ofta lerfärgade Tidån med biflöden och passar därför mycket bra för att sättas ut i ex. Lidån för att återskapa den där försvunna vandringsöringen.

Till slut kan vi också konstatera att utan allt detta arbete hade inte Tidånöringen nu funnits kvar eftersom avregleringen på elmarknaden och stigande elpriser gjort att kraftbolagen tätat sina dammar det läckvatten som öringen klarat sig på inte finns kvar längre.